

तिरश्चीराङ्गिरसो, द्युतानो वा मारुतः। इन्द्रः, १४ इन्द्रामरुतः, १५ इन्द्रावृहस्पती। त्रिष्टुप्, ४ विराट्, २१ पुरस्ताज्ज्योतिः।

अस्मा उषास आतिरन्त याममिन्द्राय नक्तमूर्म्याः सुवाचः।

अस्मा आपो मातरः सप्त तस्थुर्नृभ्यस्तराय सिन्धवः सुपाराः ॥ ८.०९६.०१

अस्मै- एतस्मा इन्द्राय। उषासः। यामम्- मार्गम्। अतिरन्त- अवर्धयन्। ऊर्म्याः- निशाः। नक्तम्- अपररात्रिकाले। सुवाचः- कल्याणवाचो भवन्ति। अस्मै- एतस्मै। मातरः- जनन्यः। आपः- मूलशक्तिधाराः। सप्त- सप्तभूमिकोन्मुखाः। तस्थुः- उपतस्थुः। नृभ्यः- मनुष्येभ्यः। तराय- तरणाय। सिन्धवः- नद्यो मूलशक्तिधाराः। सुपाराः- सुखेन पारयितुं शक्या अभवन् ॥१॥

अतिविद्धा विथुरेणा चिदस्त्रा त्रिः सप्त सानु संहिता गिरीणाम्।

न तद्देवो न मर्त्यस्तुतुर्याद्यानि प्रवृद्धो वृषभश्चकार ॥ ८.०९६.०२

विथुरेण- असहायेन। अस्त्रा- वज्रेण। त्रिः सप्त सानु संहिता गिरीणाम्- जडप्रतीकमेघगिरिसङ्घाः। अतिविद्धा- ताडिताः पातिता जिताः। यानि। प्रवृद्धः। वृषभः- वर्षक इन्द्रः। चकार- अकरोत्। तत्- तानि। न। देवः- अमरः। न। मर्त्यः। तुतुर्यात्- तरेत् ॥२॥

इन्द्रस्य वज्र आयसो निमिष्ठ इन्द्रस्य बाहोर्भूयिष्ठमोजः।

शीर्षन्निन्द्रस्य क्रतवो निरेक आसन्नेषन्त श्रुत्या उपाके ॥ ८.०९६.०३

इन्द्रस्य। वज्रः। आयसः- अयोमयः। निमिष्ठः- संमिश्रः सम्बद्धः। इन्द्रस्य। बाहोः- भुजयोः। ओजः- बलम्। भूयिष्ठम्- अतिशयेनाधिकम्। इन्द्रस्य। निरेके- निर्गमने। क्रतवः- वीर्याणि। शीर्षन्- शिरसा धृतानि। आसन्- अभवन्। उपाके- इन्द्रस्यान्तिके। उपासकाः। श्रुत्यै- अतीन्द्रियश्रवणोपलक्षितदिव्यानुभूत्यै। आ ईषन्त- प्रपन्ना भवन्ति ॥३॥

मन्ये त्वा यज्ञियं यज्ञियानां मन्ये त्वा च्यवनमच्युतानाम्।

मन्ये त्वा सत्त्वनामिन्द्र केतुं मन्ये त्वा वृषभं चर्षणीनाम्॥ ८.०९६.०४

यज्ञियानाम्- पूज्यानाम्। यज्ञियम्- पूज्यम्। त्वा- त्वाम्। मन्ये- चिन्तयामि। अच्युतानाम्-
अचलानामपि। च्यवनम्- चालकम्। त्वा मन्ये। इन्द्र। सत्त्वानाम्- बलवतामपि। केतुम्-
प्रज्ञापकम्। त्वा मन्ये। चर्षणीनाम्- प्रजानाम्। वृषभम्- वर्षकम्। त्वा मन्ये॥४॥

आ यद्वज्रं बाह्वोरिन्द्र धत्से मदच्युतमहये हन्तवा उ।

प्र पर्वता अनवन्त प्र गावः प्र ब्रह्माणौ अभिनक्षन्त इन्द्रम्॥ ८.०९६.०५

अहये हन्तवै- आवरणबाधनाय। इन्द्र। यत्- यदा। बाह्वोः- भुजयोः। मदच्युतम्- हर्षदम्।
वज्रम्। आ धत्से- धारयसि। तदा। पर्वताः- स्थैर्यप्रतीका गिरयः। गावः- धेनवश्चिद्रश्मयः। प्र-
प्रकर्षेण। अनवन्त- अशब्दयन्। नु शब्दे। ब्रह्माणः- मन्त्राः। इन्द्रम्। अभिनक्षन्त-
व्याप्तुवन्॥५॥

तमुं ष्टवाम य इमा जजान विश्वा जातान्यवराण्यस्मात्।

इन्द्रेण मित्रं दिधिषेम गीर्भिरुपो नमोभिवृषभं विशेम॥ ८.०९६.०६

यः। इमा- एतानि। विश्वा- सर्वाणि। जातानि। अस्मात्- इन्द्रात्। अवराणि। जजान- ससर्ज।
तम्। स्तवाम- स्तुमः। इन्द्रेण। मित्रम्- - सूर्यम्। गीर्भिः- मन्त्रैः। दिधिषेम- स्तुमः। धिष
शब्दे। नमोभिः- नमस्कारैः। वृषभम्- वर्षकमिन्द्रं सूर्यं वा। उप विशेम- उपास्महे॥६॥

वृत्रस्य त्वा श्वसथादीषमाणा विश्वे देवा अजहुर्ये सखायः।

मरुद्भिरिन्द्र सख्यं ते अस्त्वथेमा विश्वाः पृतना जयासि॥ ८.०९६.०७

वृत्रस्य- आवरणप्रतीकरक्षसः। श्वसथात्- श्वासात्। ईषमाणाः- सर्वतः सरन्तः। विश्वे देवाः। ये।
सखायः- त्वत्सुहृदः। त एव। त्वा- त्वाम्। अजहुः- तत्यजुः। इन्द्र। मरुद्भिः-

प्राणविशेषैवातैर्वा । ते- तव । सख्यम्- मैत्री । अस्तु- भवतु । अथ- ततः । इमाः- एताः । विश्वाः- सर्वाः । पृतनाः- वृत्रसेनाः । जयासि- जयसि ॥७॥

त्रिः षष्टिस्त्वा मरुतो वावृधाना उस्त्रा इव राशयो यज्ञियासः ।

उप त्वेमः कृधि नो भागधेयं शुष्मं त एना हविषा विधेम ॥ ८.०९६.०८

त्रिः षष्टिः- बहवः । मरुतः- वाताः प्राणविशेषाः । त्वा- त्वाम् । ववृधानाः- वर्धमानाः । उस्त्रा इव राशयः- गोसङ्घा इव भवन्तः । यज्ञियासः- पूज्याः । त्वा- त्वाम् । उप आ इमः- उपास्महे । नः- अस्मभ्यम् । भागधेयम् । कृधि- कुरु । ते- तव । शुष्मम्- बलम् । एना- अनेन । हविषा- चरुपुरोडाशध्यानभावनादिहव्येन । विधेम- परिचरेम ॥८॥

तिग्ममायुधं मरुतामनीकं कस्तं इन्द्र प्रति वज्रं दधर्ष ।

अनायुधासो असुरा अदेवाश्चक्रेण ताँ अप वप ऋजीषिन् ॥ ८.०९६.०९

आयुधम्- प्रहरणम् । तिग्मम्- तीक्ष्णम् । मरुताम्- वातानां प्राणानाम् । अनीकम्- सङ्घश्च तवैव महानस्ति । इन्द्र । कः । ते- तव । वज्रम् । प्रति दधर्ष- अभिभवति । धृष प्रसहने । असुराः- बलिनः । अदेवाः- अन्धकारप्रतीकराक्षसाः । अनायुधासः- भवदायुधसकाशे निरायुधा इव दृश्यन्ते । चक्रेण । तान् । ऋजीषिन्- आर्जवसम्पन्न । अप वप- अपगतान् कुरु । नाशय ॥९॥

मह उग्राय तवसे सुवृक्तिं प्रेरय शिवतमाय पश्वः ।

गिर्वाहसे गिर इन्द्राय पूर्वीर्धेहि तन्वे कुविदङ्ग वेदत् ॥ ८.०९६.१०

महे- महात्मने । उग्राय- उद्गूर्णाय । तवसे- बलिने । पश्वः- सूक्ष्मदर्शिनः । पश्यतीति पशुरिति यास्कः । शिवतमाय- मङ्गलतमाय । सुवृक्तिम्- मन्त्रान् । प्रेरय । गिर्वहसे- मन्त्रसम्भजनीयाय । इन्द्राय- परमेश्वराय । पूर्वीः- पुराणान् । गिरः- मन्त्रान् । धेहि- धारय । तन्वे- कुलसन्तानाय । कुवित्- बहु । अङ्ग - क्षिप्रम् । वेदत्- ददातु ॥१०॥

उक्थवाहसे विभ्वे मनीषां द्रुणा न पारमीरया नदीनाम् ।

नि स्पृश धिया तन्वि श्रुतस्य जुष्टतरस्य कुविदङ्ग वेदत् ॥ ८.०९६.११

उक्थवाहसे- मन्त्रवाहकाय । विभ्वे- विभवे समर्पिताम् । मनीषाम् । द्रुणा- प्लवेन । नदीनां पारम् ।
न- इव । ईरय- प्रेरय । श्रुतस्य- श्रुतिप्रसिद्धम् । जुष्टतरस्य- प्रीणयितारमिन्द्रम् । धिया- मेधया ।
नि- नितराम् । स्पृश । कुविदङ्ग वेदत् ॥११॥

तद्विविद्धि यत्त इन्द्रो जुजोषत्स्तुहि सुष्टुतिं नमसा विवास ।

उप भूष जरितर्मा रुवण्यः श्रावया वाचं कुविदङ्ग वेदत् ॥ ८.०९६.१२

यत् । ते- त्वदीयम् । इन्द्रः । जुजोषत्- प्रीणाति । तत् । विविद्धि- जानीहि । सुष्टुतिं स्तुहि-
शोभनस्तोत्रं कुरु । नमसा- प्रणामेन । विवास- परिचर । जरितः- स्तोतः । उप भूष- अलङ्कुरु ।
मा । रुवण्यः- रुदः । वाचम्- श्रुतिम् । श्रावय । कुविदङ्ग वेदत् ॥१२॥

अव द्रप्सो अंशुमतीमतिष्ठदियानः कृष्णो दशभिः सहस्रैः ।

आवत्तमिन्द्रः शच्या धमन्तमप स्नेहितीर्नृमणा अधत्त ॥ ८.०९६.१३

द्रप्सः- वेगवान् । कृष्णः- अन्धकारमयो वृत्र आवरणप्रतीकः । दशभिः सहस्रैः- प्रभूताभिः
स्वसेनाभिः । इयानः- गच्छन् । अंशुमतीम्- रसयुक्तां मूलशक्तिधाराम् । अव अतिष्ठत्-
आक्रमते । तम् । शच्या- शक्त्या । धमन्तम्- शब्दयन्तम् । इन्द्रः । आवत्- प्राप्नोत् । नृमनाः-
नृणां हितकामः । स्नेहितीः- हिंसाकरीस्तस्य सेनाः । अप अधत्त- हतवान् । अपधानं हननमिति
सायणः ॥१३॥

द्रप्समपश्यं विषुणे चरन्तमुपह्वरे नद्यो अंशुमत्याः ।

नभो न कृष्णमवतस्थिवांसमिष्यामि वो वृषणो युध्यताजौ ॥ ८.०९६.१४

अंशुमत्या नद्यः- रसयुक्तमूलशक्तिधाराया अर्थे । उपह्वरे- कुटिले । विषुणे- विषमे । चरन्तम् ।
द्रप्सम्- वेगवन्तम् । नभः- बन्धकम् । न- च । कृष्णम्- अन्धकारभूतं वृत्रमावरणप्रतीकम् ।

अवतस्थिवांसम् । अपश्यम् । तेन साकं योद्धुम् । वृषणः- हे वर्षकाः । वः- युष्मान् । इष्यामि-
इच्छामि । आजौ- युद्धभूमौ । युध्यत- तेन युद्धं कुरुत ॥१४ ॥

अध द्रप्सो अंशुमत्या उपस्थेऽधारयत्तन्वं तित्विषाणः ।

विशो अदेवीरभ्याश्चरन्तीर्बृहस्पतिना युजेन्द्रः ससाहे ॥ ८.०९६.१५

अध- अथ । द्रप्सः- वेगवान् । अंशुमत्याः- रसधारकमूलशक्तिधारायाः । उपस्थे- अन्तिके ।
तित्विषाणः- देदीप्यमानः । तन्वम्- स्वदेहम् । आधारयत् । अदेवीः- अन्धकारमयीः । विशः-
प्रजाः । अभ्याचरन्तीः- आगच्छन्तीः । इन्द्रः- ईशनाधिदेवता । बृहस्पतिना- मेधामन्त्राधिदेवतया ।
युजा- युक्तः । अभि ससाहे- अभ्यभवत् ॥१५ ॥

त्वं ह त्यत्सप्तभ्यो जायमानोऽशत्रुभ्यो अभवः शत्रुरिन्द्र ।

गूळहे द्यावापृथिवी अन्वविन्दो विभुमद्भ्यो भुवनेभ्यो रणं धाः ॥ ८.०९६.१६

त्वम् । त्यत्- तत्कर्म कृतवान् । जायमानः- आविर्भूत एव । इन्द्र । सप्तभ्यः-
सप्तभूमिकारक्षान्तरायेभ्यः । अशत्रुभ्यः- शत्रुभिरप्रतिगतेभ्यो रक्षोभ्यः । शत्रुः । अभवः- बभूविथ ।
द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ । गूळहे- गूढे । अन्वविन्दः- अलभथाः । विभुमद्भ्यः- वैभवयुक्तेभ्यः ।
भुवनेभ्यः- लोकेभ्यः । रणम्- रमणम् । धाः- धारयसि ॥१६ ॥

त्वं ह त्यदप्रतिमानमोजो वज्रेण वज्रिन्यृषितो जघन्थ ।

त्वं शुष्णस्यावातिरो वधत्रैस्त्वं गा इन्द्र शच्येदविन्दः ॥ ८.०९६.१७

त्वम् । वज्रिन्- वज्रपाणे । धृषितः- धृष्टः सन् । वज्रेण । अप्रतिमानम्- अप्रतिमम् । ओजः ।
जघन्थ- नाशितवान् । त्वम् । शुष्णस्य- शोषकम् । वधत्रैः- प्रहरणैः । अवातिरः- अवधीः । त्वम् ।
इन्द्र । गाः- चिद्रश्मीन् । धेनूर्वा । शच्या- प्रज्ञया । अविन्दः- लब्धवान् ॥१७ ॥

त्वं ह त्यद्वृषभ चर्षणीनां घ्नो वृत्राणां तविषो बभूथ ।

त्वं सिन्धूरसृजस्तस्तभानान्वमपो अजयो दासपत्नीः ॥ ८.०९६.१८

त्वम् । वृषभ- वर्षक । चर्षणीनाम्- प्रजानां कृते । वृत्राणाम्- आवरणानि । घनः- हतवान् । तविषः- बली । बभूथ- अभवः । त्वम् । तस्तभानान्- स्तम्भिताः । सिन्धून्- नदीर्मूलशक्तिधाराः । असृजः- विमोचितवान् । त्वम् । दासपत्नीः- उपक्षपयितृभावनाबद्धाः । अपः- मूलशक्तिधाराः । अजयः- विमुच्य लब्धवान् ॥१८॥

स सुक्रतू रणिता यः सुतेष्वनुत्तमन्युर्यो अहेव रेवान् ।

य एक इन्नर्यपांसि कर्ता स वृत्रहा प्रतीदन्यमाहुः ॥ ८.०९६.१९

सः । सुक्रतुः- शोभनसङ्कल्पः । रणिता- रमणः । सुतेषु- रसेषु । अनुत्तमन्युः- अनुन्नक्रोधः । अहेव- अहानीव । रेवान्- प्रकाशसम्पद्धान् । एकः- असहायः । नरि- मनुष्ये । अपांसि- कर्मणाम् । कर्ता । सः । वृत्रहा- आवरणबाधकः । अन्यम्- इतरस्य विरोधिनः । प्रति- प्रतियोद्धा । इति । आहुः- अवदन् ॥१९॥

स वृत्रहेन्द्रश्चर्षणीधृत्तं सुष्टुत्या हव्यं हुवेम ।

स प्राविता मघवा नोऽधिवक्ता स वाजस्य श्रवस्यस्य दाता ॥ ८.०९६.२०

सः- असौ । वृत्रहा- आवरणनाशकः । चर्षणीधृतम्- प्रजाधारकम् । सुष्टुत्या- शोभनस्तुत्या । हव्यम्- आहूतव्यम् । हुवेम- आहूयामः । सः । प्र- प्रकर्षेण । अविता- रक्षिता । मघवा- सम्पद्धान् । नः- अस्मभ्यम् । अधिवक्ता- उपदेष्टा । सः । श्रवस्यस्य- श्रुतिनिमित्तायाः । वाजस्य- सद्गतेः । दाता ॥२०॥

स वृत्रहेन्द्र ऋभुक्षाः सद्यो जज्ञानो हव्यो बभूव ।

कृण्वन्नपांसि नर्या पुरूणि सोमो न पीतो हव्यः सखिभ्यः ॥ ८.०९६.२१

सः- असौ । वृत्रहा- आवरणबाधकः । इन्द्रः । ऋभुक्षाः- चिद्रश्मिमान् । सद्यः- क्षणेन । जज्ञानः- जातः । हव्यः- सुष्ठु आहूतः । बभूव- अभवत् । अपांसि- कर्माणि । नर्या- नेतृत्वसम्पन्नानि ।

पुरूणि- बहूनि । कृण्वन्- कुर्वन् । पीतः- अनुभूतः । सोमः- रसः । न- इव । सखिभ्यः- सुहृद्भ्यः ।
हव्यः- आह्वतव्यो भवति ॥२१॥

Dr. Rangraji